

Գոյնի եւ նայլի զգացողութիւնը Համատուեղի պատմութեան մէջ

ԱՐՇԱՒԻՐ ԳԱՊԳԵՆՅԱՆ

Ողջութեանը արդէն իսկ դատական, Համաստեղ՝ ակիւտքի այն սովորութիւնը դրողէտներէն է, որուն գործին վերընթերցումը մեզ վերապրումներու չի տանիր: Ընդհակառակը՝ մաշուածն ձերբադատուած, մեր դատումին կը ներկայանայ աւելի քան բիւրեղացած: Եւ եթէ իր անունէն զեղչենք «գաւառի դրող» մակդիրը, կրնանք նկատել անհատ երազի մը շփոթաւորը, կորսուած ծննդավայրին հովուերդուն: Ոչ միայն չափածոյ, այլեւ արձակ էջերէն կը լսենք միջնադարեան տաղասացի մը քնարականութիւնը, իսկ «խառ» դոյներու բնորոշութեամբ դժած պատկերները մեղի կը յիշեցնեն հինաւուրց ծաղկող մը:

Իր վաւերական տաղանդին ուրիշ մէկ երեսը ի յայտ կու գայ, երբ մեղի կը ծանօթացնէ տիպար մը, եւ կամ կը դժագոյն պատկեր մը, եւ այս, առանց բռնադրօսիկ ճիղի: Նապաստակ մըն է «հերոսը», Համաստեղ չըջապատի բնութեան կը նայի նապաստակի աչքերով: Նոյն անմիջականութեամբ մեղի կը ներկայանան շուն մը՝ Չալօն, եւ կամ դիւղացի ստահակ մը՝ Միջօն: Կեանքի, մահուան եւ մարդոց բնաւորութեան մասին կը «բարոյախօսէ» առանց մասնաւոր կեցուածքի, կ'ապականի թեյադրականութեան: Անշուշտ այս մատնանշումը չենք կրնար կրկնել, երբ Համաստեղ քաղաք կ'իջնէ, այսինքն՝ Ամերիկա, միջավայր մը, ուր հեղինակը ինքզինք «էր ամանին» մէջ չի դրար: Իսկ շարք մը պատմութեան մէջէն, նուրբ թելի մը պէս կ'անցնի դրուարթախօսութիւն մը, որուն դիմաց երգիծանք բառը քիչ մը ծանր պիտի կշռէր:

Զինք նախորդող գիւղադիրներէն կը դատորոշուի մէկէ աւելի յատկանիշերով: Նախ՝ չունի Թլկատինցիի եւ Յ. Մնձուրիի քիչ մը բուժ նախնականութիւնը: Եւ ոչ ալ Ռ. Զարդարեանի արուեստի քըզամիթը: Հողեկան կապերով եւ արուեստի մտահոգութեամբ, աւելի քան մօտ է արեւելահայ արձակագիր Ա. Բակունցին: Իրեն կը պակ-
ոի, եթէ կարելի է ըսել, Վ. Թոթովենցի դաւառի ողբերգութիւնը խառանող «Իրապաշտութիւնը»: Եւ եթէ տեղ տեղ լեզուն քիչ մը տը-
կար դուրս կու գայ, այդ պէտք է վերագրել իր կազմաւորումի զըժ-
ուարութեան, ինչպէս նաեւ գիւղացիի խառնուածքին:

Ի՞նչ կ'ընէ Համաստեղ, երբ Թուղթին կը յանձնէ յիշողու-
թեամբ վերստին դատած հայրենի գաւառը: Ներքին քարութենէ մըղ-
ուած, կը գեղեցկացնէ զայն, գեղեցկացնելով չոն սպորդ մարդիկն
ու անասունները: Եւ հաղորդական դառնալու բնագոյով կը ստեղծէ
պատկերներ, կը գիմէ փոխարեութիւններու: Մենք կը կարգանք,
կը հիանանք, բնական կը դռնենք մարդիկն ու իրերը կենքի իրենց
ընթացքին մէջ, քանի որ չոն կը լացակայի մեզ զարմացնելու, յան-
կարծակիի բերելու ձգտումը: Եւ այս, անշուշտ ի շահ իր արուեստին:

Մանօթ իրողութիւն է որ արտաքին աշխարհին հետ հաղորդակ-
ցութեան ընթացքին, մեր զգայարաններուն մէջ անմիջական կեր-
պով տեղի կ'ունենայ դոյնի եւ ձայնի ընկալումը: Ուրեմն՝ պիտի
փորձենք բնութագրել Համաստեղի զգացողութիւնը՝ զոյգ կալուած-
ներու յատուկ: Զգացողութիւններ, որոնք անխառն հմայք կու տան
իր պատմութեանը: Բայց, չտարածուելու մտահոգութեամբ, մեր
յօդուածին համար նկատի ունինք Համաստեղի պատմութեանը ե-
րեք հատորները՝ «Գիւղը», «Անձրեւը» եւ «Քաջ Նապար...» (1): Եւ
դեռ, լրիւ պատկեր մը տալու միտումով, մէջբերումներ կատարած
ենք դաւառի միւս վարպետներէն: Այսպէս, Թլկատինցիէն, որուն
արձակին մէջ քիչ անգամ կը հանդիպինք գիւտի մը, անակնկալի մը:
Անշուշտ որ չոն կան կայծկիտումներ, պսպղուն պատկերներ՝ «Զաշն
ժխոր», «չառող ծիծաղ», «մանուշակ ծուխ», եւ Մեծարենցի դրիշին
վայել՝ «Ժոթրինի հոտով խնկուած իրիկուն», եւ այլ տղերք: Նաեւ՝
մէջբերումներ կատարած ենք նկարչագեղ դիւտարարներ՝ Զարդար-
եանէն, Մնձուրիէն, որ տեղ մը բաժն է ինքն իր մասին. «բառերու

1. Մեր սերտողութեամբ համար օգտագործած ենք Համաստեղի վերոյիշեալ
Էրկերում հետեւեալ հրատարակութիւնները.

Գիւղը եւ Անձրեւը, Բ. տպագրութիւն, Հալեպ, 1940:

Քաջ Նապար եւ 13 Պատմութեանը, Գափիթ, 1935:

Պատմութեանը եւ Հէգեթներ, Պոլիս, 1963:

նկարչութիւն ըրի»։ Եւ վերջապէս՝ զգացողութեան զիծով, Համաստեղի հաղորդակից Ա. Բակունցէն (2)։



Ինչպէս ամէն ինքնատիպ վիպող, Համաստեղ եւս ունի կառուցելու իր ոճը, եւ շինանիւթ ընտրելու իր միջոցը։ Ընդհանրապէս, իր պատմուածքները կը սկսին զիմանկարով մը, որ ընթերցողին ուղղումը մուտքի հրաւէր մըն է կարծես։ «Դուք տեսած էք խրատուիակներն արտերուն»։ Այս պատկերով կը բացուի առաջին հատորին՝ «Գիւլը», առաջին պատմուածքը։ Իսկ երբ զարմացած գիւղացի տղեկը, այս սարադաշին՝ գիւղացիի հեղինակը, ի տես քալող Տափան Մարդարին, հարց կու տայ. «Մայրիկ, խրատուիակը ո՞ւր կ'երթայ»։ Պատասխանը կ'ըլլայ. «Այդ խրատուիակ չէ, դաւակ, ... այդ մեր գիւղին Տափան Մարդարն է»։ Եւ այսպէս՝ Զալօ, Փիլիկ Աղբար, Աղաւնիները, Անձրեւը, Կապոյտ Հլուսիք, Փետայ Օվան, Համբոյքը եւ ուրիշ դրուածքներ, ենթակայ են յարդարումի գրեթէ նոյն օրէնքին։

Բայց շփոռնաճ աւելցնելու թէ պատմումի ընթացքին, վիպողը կը դանձ գրական նոր հնարքներ, զոյնի եւ ձեւի նոր տուեալներ, փոխարեութիւններ, եւ ցայտուն կերպով կը դրսևորէ Փիլիկական յատկանիշեր։ Այսպէս՝

«Աչքերուն մէջ դրուած էր երկու թաւադոյն սալորներ» (Տափան Մարդար)։

«Գիւրեղին խոշոր խալը որ պիծակի դոյն, պիծակի ձեւ ունէր» (Զալօ)։

«Աննիկ կը խնդար իր նիհար ծնօտով ու կապոյտ լինտերով» (Նրմէկ Այն Օրեքուն)։

«Կապոյտ լինտերուն վրայ մի քանի սեւցած ակռաներ ցուցնելով» (Զոհր Կար Ամուն Էր)։

«Ուրժ մաղբը բարձին վրայ թափուած էին, ինչպէս գիւղերը կ'իջնէ ձիւնին վրայ», ... «Աչքերը աւելի սեւեր էին, կ'ըսես չինական մելանով էին ներկուած» (Համբոյքը)։

2. Վերոյիշեալ չորս հեղինակներէն մէքերումներ կատարած ենք ամաց երկերում հետեւեալ հրատարակութիւններէն.

Թվկաթիմցի, Թվկաթիմցի եւ Իր Գործը, Պոստըն, 1927։

Ռ. Զարդարեան, Յայդալոյս, Անթիլիաս, 1977։

Յ. Մնձուրի, Ան Կ'երգէր Երգերու Երգը, «Ոստան», Պոլիս, 1920, Իլ. 5-6։
Ա. Դառն, Պոլիս, 1966։ Կապոյտ Լոյս, Նքւամ, 1968։

Ա. Բակունց, Երկեր (երկու հատորով), Նքւամ, 1964։

«Մակարին դէմքը մթազնեցաւ յանկարծ ինչպէս թոնրատան մը առաստաղը» (Մակարի Տղան Մարգարը) :

«Դէմքը հողէ շինուած աղաման կը դառնար» (Հէֆիաքի Մատանին) :

Դիմենք միւս դիւղադիրներուն : Թլկատինցին կ'ըսէ. «Երեսը սեխի մը դարկութիւնը ունի», եւ դեռ՝ «Բամպակ լանջը», «Կէծկըլտուն աչք» : Դիտել տանք թէ կերպարներ նկարագրելու մէջ Ռ. Զարդարեան քիչ մը ժլատ է. «Ուտերուն ձգած է լուսնկայի ճերմակ շապիկը»..., «Մաղբը բարտիններէն վար սողացող լուսնի շողեր»..., «Վիզին ճերմակ ամպի գոյն» : Իսկ Յ. Մնձուրիի պատկերացումները գրեթէ անարուեստ են. «Ծխախոտի գոյն հաղուստով մարդ մը կ'իջնայ»..., «Ծովու գոյն աչքեր ունին»..., «Մաղբը չխաշած հաւկիթի դեղնուցի գոյնով»..., «Պեխերը նուրբ ոսկիով մըն էր օծուեր» : Եւ ահաւասիկ, մի քանի յատկանշական բնութագրումներ Ա. Բակունցէն. «Դէմքը փայլուն էր զօղած խփի պէս»..., «Աչքերը փայլում էին փետուրների նման սև»..., «Վերին շրթունքին վրայ աղուամազը փայլում էր, ինչպէս նոր ելած սիգարետ»..., «Ուսկիէ մամուռի նման մարմինը»..., «Այն կինն էլ ունէր խշխշան շորեր» :

Գոյներու բնտրութեան մէջ Համաստեղ ունի իրեն յատուկ նախընտրութիւն մը՝ կարմիրը եւ կապույտը : Ենթադրաբար դիտել տանք թէ Ծովաց դաւառին մէջ եւ այլուր՝ դիւղացիները կը հագուէին վառ գոյներ, հեռուէն ճանչցուելու եւ կամ շրջապատէն դանաղանուելու մտահոգութեամբ : Եւ այսպէս, Գիւղին հեղինակը կը տեսնէ.

«Փլիլիկ աղբոր կարմիր դռնոցը»..., «Միջոյնի կարմիր վարտիկը»..., «Կարմիր կուժ»..., «Նոնադոյն շիկում»..., «Ժսոթը՝ կէս մասով կարմրած» (Տունը) :

«Կարմիր ու բաց գոյնով աչքերը դէշ նշան են» (Անձրեւը) :

«Երեսդ ալ ըսես, Մանուշ, վառված վարդ է դարձեր»..., «Նոնադոյն մատակ ձի մը» (Երեւի Այն Օրերում) :

«Արտերուն վրայ սկսած էր թեթեւ կարմրութիւն մը դալ, աշունի տերեւներուն մէջ մոռցուած բաց կարմիր կակաչի գոյնով» (Համբոյրը) :

«Կարմիր ու երկար փետուրներով աքլորը» (Զրոյց Շունի Մը Հետ) :

Իսկ Զարդարեան կը զգայ՝ «Արեւին կարմիր տաքութիւնը» : Յ. Մնձուրի բնութեան զուսուրբումներուն կը դիմէ նկարագրելու համար մարդու մը արտաքինը. «Էնթերին ու ճուպէն արշալոյսի, վերջալոյսի կարմրութիւններէն փայլ կ'առնէր»..., «Կարմիր եղի պէս, կարմիր հող ունէր»..., «Արեւը կարմրցուց Ս. Գէորգի մատուռը»..., «Իշուն մազերը՝ չոր սոխին կեղեւին կարմիրը» : Ա. Բակունցի հա-

մար՝ «Յօղուներ կաքաւի ոտքի պէս կարմիր»... «Շան դէմքը կարմիր նախդեղ» :

Համաստեղի դրչին տակ կարմիրին չափ առատ եւ այլադան են կապոյտին նրբերանդները : Այսպէս .

«Կապոյտ լաչակ»... «Կապտորակ մութ»... «Քարահապոյտ օձ»... «Զոյլ կապտութիւն»... «Կապոյտ նանձ»... «Այծին աչքերը կապտորակ քար» (Չալօ) :

Նոյնիսկ՝ «Կապոյտ յինտ» (Զոհը Կար Ամուսն էր) :

«Կնկան աչքերուն կապոյտ դոյնը, թարմ ու խառ մեկանի դոյն ունէր» (Սպասում) :

«Հորիզոնին մօտ, մութ ու կապոյտ ներկուած դժադրուած կ'անցնէր Օհանը՝ բահը սևին» (Էս Աշխաբիը Կը Փլի) :

«Գարունի կապտորակ առաւօտ մը» (Տափան Մարգար) :

«Արևի ծով լազուարթ տարածութիւն» (Աղաւնիները) :

«Այն կապոյտ հովը փոթորիկ դարձաւ» (Աստղան Սայլը) :

«Հիւրիկներ բաց կապտորակ աչքերով կը նային դադուուկ» (Տումը) :

«Երբ դանդակը երկնքի զով կապտութեան մէջ կը հնչէր» (Երաւոս Աղբար) :

Իսկ միւս դիւզադիրներուն քով կը կարդանք. «Կապոյտ զայրույթ» (Թրկատնիցիին) : «Երկնքի ծաւի հեշտութիւն» (Ռ. Զարդարեան) : «Մոլու դոյն աչք» (Յ. Մնձուրի) : «Սարերի սպիտակ դադաթներէից կապոյտ ցուր է բարձրանում»... «Փիտոյին ծովու դոյն մարթը, որ լոյսին տակ ծխադոյն էր»... «Մի միտք՝ որպէս ամպի ճերմակ դուլայ լազուր երկնքի վրայ» (Ա. Բակունց) :

Մասնանշեցինք կարմիր, եւ կապոյտ, երկու տարբեր դոյնեւուն այլադան դործածութիւնը, եւ այսպէս տուած եղանք Համաստեղի նախասրբութիւններուն մէկ երեսը միայն : Բայց ան այսբանով չի բաւարարուիր, եւ կը դիմէ «խառ» որակումին, որ տեղական համ մը կու տայ կարծես նկարադրուած շրջապատին. «Քառ սպարտէզ», (Միլքօ), «Քառ կանանչ»... «Քառ մեկանի դոյն» (Սպասում) :

«Աղօթարանի» աղօթասացը, սթափ ախանատես եւ ունկնդիր բնութեան բազմերանդ եւ բազմաձայն համերգին, վառ դոյներէն եւ ժիր (բառը իրն է, Ա. Գ.) ձայներէն դատ կը տեսնէ ու կը լսէ ինչ որ մետաղային է, եւ յատուկ՝ պղինձին .

«Առաջին անգամ լեմոնադոյն, յետոյ պղնձադոյն» (Տափան Մարգար) :

«Պղնձադոյն ձի մը» (Փիլիկ Աղբար) :

«Բաց պղինձի դոյնով վանքի ծեր ջորին»... «Տերեւները երկաթի դոյն առած» (Զրոյց Շումի Մը Հետ) :

«Արշալոյսը հեռահատէ կը ճերմկնար արծաթէ գոյնով» (Տափան Մարգար) :

«Հուանկան կը տփուռնէր, թիթեղի գոյն կ'առնէր» (Զալօ) :

Իսկ Ռ. Զարդարեանի աչքին կ'երեւի «Ժանգոտած երկինք մը» :
Եւ ահա ձայնեբու մասը .

«Պիտի արձագանդէր սագերուն ձայնը մետաղային...» (Փիլիկ Աղբար) :

«Նազար լսեց քարաւանի պղինձէ թմբուկին ձայնը...», «Տերեւի փոքրիկ շարժում մը իր ալանջին պղինձի պէս կը հնչէր» (Քաջ Նազար) :

Այստեղ յիշեց Ա. Բակունցի նոյնքան ինքնատիպ «մետաղայն» ձայնարկումները . «Նրանց ձեռքերի հարուածը պողպատի ձայն էր...», «Կարծես թէ տեսնում էր պղնձեայ դանդերի տխուր ղողանջը...», «Դրան մօտ զննկացին Սոնայի շալէ շապիկի արծաթէ սուրմաները...», «Փողը մեղմ քամուց մետաղի ձայն էր հանում...», «Միմիներ (Ծառ, Ա. Գ.) երկար տերեւները թրերի նման քսում էին բար, պողպատի ձայն հանում» :

Ինչպէս իր համագիւղացիները, «Անձրեւէին հեղինակը մասնայատուկ սիրով մը կապուած է մայր հողին եւ շրջապատի մարդոց, տնասուններուն եւ բոյսերուն, որոնց ձայները կը լսէ նախնական հնչողութեամբ .

«Միջատներուն չրթչրթոցը»... , «էքնօ Մարկոսի կիներ թռչող, թռչող եկեղեցիի ճամբայէն տուն կ'երթար» (Համբարը) :

«Ծղզըր ճղզըր ջայր կը դարձնէր» (Տումը) :

«Ճարարակը ճոխր ճոխր ձայն կը հանէր»... , «Կը լսուէր աղանիին թեւերուն շափոտուէր» (Աղանիները) :

«Կառաշարը կ'անցնի բումբ բումբ, չրբբաք, չրբբաք»... , «Փայտ փորին ձայնը դրգ-դրգ» (Նապաստակի Մը Օրագիրը) :

«Շունները կը մօտենային, կը խոսային, կը խբխոսային» (Զալօ) :

«Ճնկլտան ձայն» (Քաջ Նազար) :

«Պաշպուղիի ձէն» (Համբարը) :

Ամբողջացնելու համար գոյնի եւ ձայնի ընկալումը Համաստեղի մօտ, չմոռնա՞ց նաեւ «բոցը», «բոցադոյնը», որոնց կը հանդիպինք ընթերցումի պահուն, թէեւ՝ բոցը գոյն ու ձեւ կը փոխէ համաձայն վառուած նիւթին .

«Միջոն երեւակայեց ծառերը բոցի գոյնով»... , «Զալօյի աչքերուն մէջ կարծես վառուած ոսկորներու կանանչորակ բոց մը կը ծխար»... , «Թուփերը բոցի գոյնով բռնկած էին» (Զրոյց Շումի Մը Հետ) :

«Որթատունկի ու ալոճի տերեւներն էին որ բոցի գոյնով բը-

«ընկած կը վառվռային միջօրէի արեւին տակ» (Համբարը) :

«Բոցադոյն ծառեր, աշունի շէկ միջօրէ մը կար» (Պուպրիկը) :

Ընդունուած իրողութիւն մըն է որ մենք երազները կը տեսնենք սեւ ու ճերմակ : Բայց ինչպէս կ'երեւի, Համաստեղ զիտէ դռնաւորէն նաեւ... երազները. «Երանոս աղբար կ'արթննայ իր կանաչ ու կապոյտ երազներէն»..., «Ակումբին վարպետին ձայնը յանկարծ կտրեց թելը Երանոս Աղբոր զմրուխտէ երազներուն» :

Որքան ալ զդուշաւոր եւ խոհական, Քթաջ Նաղար»ի հեքիաթասացը պահ մը դուրս կու գայ «Իրական» աշխարհէն, եւ կը ստեղծէ ֆանթասթիք պահեր : Այսպէս.

«Անոր ձայնը աստղերէ աստղ կը դղրդար, կարծես յաւիտենական պարապութիւն մը ըլլար»..., «Գիշերի ամայութեան մէջ անոր հաջիւնը կը ձգէր չոփ չոր արձագանդ մը» (Չալօ) :

«Աշխարհն ամբողջ, իր խուլ ականջին պէս, թափանցկոտութիւնը կորսնցուց յանկարծ»..., «Թմրուկի եւ ծնծղայի ձայնը դասանցանքին մէջ անձրեւի փոխուեցան» (Փիլիկ Աղբար) :

«Միջոցին մէջ անթափանց լուսթիւն մը կար»..., «Կարծես միջոցի լուսթեան մէջ դաշտերու ոգին էր որ ձայն կը ձգէր» (Համբարը) :

«Գիշեր ատեն, լուսնկան կը կախուի, ինչպէս ոճրագործ մը կառափնատէն»..., «Հեռուէն թողանօթ կրող կառքեր կ'անցնէին, ու ինծի ափսոսանք կը թուէր թէ րդեղներ կ'անցնէին անպի վրայէն» (Ձրոյց Դուռի Մը Հետ) :

Իսկ հետեւեալ պատկերները դժուած են կարծէք աննիւթակաւնը նիւթականացնելու միտումով, եւ կրնան շարունակութիւնը կադմէկ վերի տողերուն.

«Մտածումները փոսուրաներու պէս կը բացկափուէին» (Ելեմը) :

«Գարունի դունատ առէջներ թել-թել» (Եւ Աշխարհը Կը Փլի) :

Համաման պահեր կան նաեւ միւս գիւղաղիւրներուն մօտ. «Միջօրէն դրեթէ կը պապանձէր» (Ռ. Ջարդարեան) : «Գետին ձայնը այնքան կը թանձրանար, որ բռնելս կու գար (Յ. Մնձուրի) : «Այս սէրը ծիծեռնակի պէս ճռուղում էր»..., «Կարծես թէ տեսնում էր պղնձեայ զանգերի տխուր զօղանջը» (Ա. Բակունց) :

Այս գիւտերու շարքին կարելի է մէջբերել տողեր, ուր բնութիւնը կը շնչաւորուի, կ'օժտուի ձայնելու ունակութեամբ.

«Արեւը ժամկոչի ոտնաձայնէն կ'արթննար» (Չալօ) :

«Ամպերը մուրճով զարնուած պղինձի պէս հնչեցին» (Երգը Հաղէ Տուներուն) :

Նմանօրինակ ընկալումներ անձանք չեն նաեւ հայ միւս դիւ-
ղագիրներուն համար:

Թլկատինցիի համար. «Ժամկոչը իրիկուն կը ձէնէ»: Ո՛. Զար-
դարեանի զգայարանքները նոյնքան եւ աւելի սուր են. «Գիշերը կը
յօրանջէր ու լոյսը սանտրուելու կը սկսէր»..., «Յաղողի որթերը՝
հինալուած հարսերու նման»..., «Ծովուն ճողփիւնը հաջել կը սկը-
սի»..., «Մէկ հատիկ ծառը՝ մանուշակէ երազ»..., «Ծովը հայհոյել
կը սկսի»..., «Արտ ու դաշտ մանկան մը պէս իրենց ձեռքերը երես-
նուն դրած կու լան»: Թ. Մեծուրիի համար՝ «Այդիները շառագոյն պար
կը դառնան»..., «Փողոցները կը խնդան»..., իսկ «Պարտէզները կը
լուեն»: իսկ Բակունց կը տեսնէր որ... «Իջնում էր լուսարացը»:

Համաստեղի ստեղծած աշխարհին մէջ վերականգանացած են
ոչ միայն մարդիկը, կենդանիներն ու բնութիւնը, այլեւ իրենց իւրա-
յատուկ տեղն ունին երկնային մարմինները՝ արեւը, լուսինը, ինչպէս
նաեւ ընտելեան այլ արտայայտութիւններ՝ ամպը, ձիւնը, որոնք ա-
լազան պահերու, այլազան դոյներով ընտելագրուած են մեծ վարպե-
տութեամբ, կարելի է ըսել՝ մարդկայնացած, մարդուն հետ շփոթուե-
լու աստիճան: Նոյնքան դունադեղ են դաւառի միւս վարպետներուն
«կերպարները», մերթ տոհմիկ, մերթ բիրեղացած, որոնք ի մի հա-
ւաքուած, կը կազմեն իրազրտութեան պատկերազարդ հատոր մը:

Համաստեղի պատկերացումներով.

«Արեւի շերտ»..., «Արեւը հետզհետէ կը ճերմկնար»..., (Ա-
լաւմիները):

«Կամուրջի կամարին տակ արեւին արտացոլացումը կը շարմա-
ղէր»..., «Ջուրին մէջ ինկած ճառագայթները արեւին, կը շարմա-
ղէին, կը ցոլցլային առաստաղին վրայ աղանձներու դոյնով» (Ա-
լաւմիները):

«Արեւը ամպերուն մէջ ճիւղ ալ մորթուած բաղի մը ձեւ առած
էր» (Երմէկ Այն Օրբուն):

«Կազմերի դոյնով մատղաշ արեւ մը կար» (Նապաստակի Մը
Օրագիրը):

«Արեւը կը դեղնէր ու ծերացած եղան, Տիգրոյի մորթին դոյնը
կ'առնէր» (Անճրեւը):

«Արեւը սպիտակ սաւանի պէս կախ» (Աղջի Եղսիկ):

«Արեւը, որ նշխարքի նման անոնց ձեռքերուն եւ ճակատներուն
վրայ կ'իյնայ» (Ջրոյց Եռմի Մը Հետ):

«Արեւը սաւանի ճոթի պէս Թաղիքէ դլխարկին վրայ կախուե-
ր» (Փետայ Օվամ):

«Լուսնի լոյսը սաւանի նման կախուած էր կիսապատին վրայ»
(Համբոյրը):

«Իսկ վարը լուսնկայի դոյն ու ձեւ՝ կայր» (Հեֆիաթի Մատանին) :

«Մութ ամպի կտոր մը շուարուն» (Տափան Մարգար) :

«Երեցիփոխին երեսը կարկուտ թափող ամպ էր դարձեր» (Մակարի Տղամ Մարգարը) :

«Զիւնը կը փալիւլէր աղամանդի ցանցնուած փոշիներու պէս» (Միշօ) :

«Նոնադոյն մատակ ձի մը» (Փիլիկ Աղբար) :

«Զալօյին աչքերը որքան բարի էին, մեռնի դոյն ունէին»... , «Նաշխուն խեցիով կրիւն» (Նապաստակի Մը Օրագիրը) :

«Նոր կըն ունէր խոշոր ու ձիթապտուղի սեւութիւնով աչքեր» (Անճրեւը) :

«Լեռներու պէս դոմէշներ»... , «Եթէ սերտեն վանկերը արտոյտին» (Զրոյց Շուլի Մը Հետ) :

«Հաւերը սկսած էին ձայնաւոր եւ եղերական կրկնոց մը» (Զալօ) :

«Բաց դեղնադոյն ծաղիկներ, աչքերու պէս բաց» (Աղջիկ Նոսիկ) :
Նոյնքան ինքնատուր պատկերացումներ ունին բնութեան վերոյիշեալ երևույթները Յ. Մնճուրիի, Ռ. Զարդարեանի, Թլխատինցիի եւ Ա. Բակունցի մօտ :

«Փողոցները արեւին մէջ կը խնդան» (Յ. Մնճուրի) :

«Ուսերուն վրայ ձգուած էր լուսնկային ճերմակ շաղկիւր»... , «Ամպերուն դարկած ճերմակ վրաններն»... , «Վիզին ճերմակը ամպի դոյն»... , «Հսկայ պերճաշուք դամբ մը»... , «Շան հաջողը՝ մանկան օրհաս ձայնով»... , «Աքաղաղները կը հնչեցնեն իրենց արշալոյսի շփոթը» (Ռ. Զարդարեան) :

«Ստեղծին կտուց արաղիւր» (Թլխատինցին) :

«Ամպը սպիտակ չոր է»... , «Զիւնը սպիտակ մարմար» (Ա. Բակունց) :

Եթէ տղարները կերտելը Համաստեղի զլխաւոր արժանիքներէն մէկն է, ինչպէս նաեւ պահեր բռնելու արարքը, ապա շէշտը պէտք է դնել այն իրողութեան վրայ թէ «Զոպան Լեռան» սրնդահարը յաջողած է ստեղծել այնպիսի վիճակներ, ուր պահն ու շարժումը իրար կ'ամբողջացնեն : Հոն է որ մենք դէմ հանդիման կու դանք արուեստի հրաշքին : Կ'իյնանք անոր ցանցին մէջ :

«Կ'անցնին կովեր նախիրին, վերջալոյսի շերտ մը կոնակնուն վրայ» (Զրոյց Շուլի Մը Հետ) :

«Եղներուն երկար երկար թարթիչներով աչքերուն մէջ դարունի կանանչ հորիզոն մը կը լայննար»... , «Աչքերը աղօտ եղան այնպէս

ինչպէս արեւմաբէն յետոյ դաշտերուն վրայ կապտորակ մուլ մը կու գայ ու իրիկուն կ'ըլլայ» (Անձրեւը) :

«Եղարիկի ձայնը մօտեցաւ, ինչպէս բղղացող մեղու մը, ոսկե-դոյն ու անհրեհ» (Աղբի Եղարիկ) :

«Մուրատենց ծառին մէջ նշանածին հասակը կը տեսնէր, ու զով տերեւներուն մէջ անոր ձայնը պահուած կ'ենթադրէր»... «Մարուշին սիրտը թիբառաց, եկեղեցիին դմբէթին վրայ թառող աղանակ-կի մը պէս լեզու ելաւ» (Համբոյրը) :

«Եղանակ մը ինչ որ ապառաժներու մէջէն անհանդարտ սահող առուակ մը կը յեղեցնէր ու Թագուհուն աչքերուն դոյնն ունէր» (Թա-փառաշրջիկի Մը Օրագիրը) :

«Երանոս աղբար զղաց արեւելեան համեմներու զովութիւնը որ գրդիւս տուաւ իր ուղեղին՝ իր մէջ արթնցուց լարաւոր երաժշտութիւն մը»... «Յուշեր կ'իյնային ծառին դադաթէն ուր մուր իջնող աշու-նի նաշխուն տերեւներուն պէս» (Լուֆա Աղբարը) :

«Երբ ցօղերէն թրջուած արտոյտները արեւադալի շարական կ'երգէին փոխիփոխ» (Էս Աշխարհը Կը Փլի) :

Մեր մէջ, մինչեւ որոշ շրջան մը, վերապահութիւն մը կը տի-րէր դաւաճի դրականութեան հանդէպ : Գիւղը կը նկատուէր հեռացող անցեալ մը, եւ կը հակադրուէր քաղաքին : Վիճելի այս կեցուածքին կողմնակիցները կ'առարկէին նաեւ թէ գիւղը պարփակուած է նեղ հո-րիզոնով մը, եւ թէ դժուար է վերապրեցնել զայն, որքան ալ զօրաւոր ըլլան արձակադրին թոքերը եւ լայն՝ անոր շունչը :

«Եւ արդէն ինչ կարելի է սպասել գիւղի միամիտ ու միօրինակ շրջապատէն, որուն պատկերացումին համար հեղինակը պիտի քալէ դէպի իրապաշտութիւն : Արդ իրապաշտութիւնը գրեթէ դուրս է ար-ուեստի սահմանէն : ... Գիւղը թուի՞ք չի տար գրողին» (3) :

«Գաւառական դրականութիւն են պահանջում, քանդուած անց-եալ իրականութեան նկարագրութիւններ են ուղում, չխօսուող բա-ռերով յօրինուած կեղծ պատմութիւններ են փնտում եւ պահանջում են, որ դրողը մեքենական ծիծեռնակի բրդէ փետուր հագնի եւ «գար-նան սիրուն թռչնակ»՝ ամայացած երկրից, կտուցի մէջ սեղմած, չինծու խալրիկներ բերի» (4) :

Բայց, հակառակ մատնանշուած «վտանգին», Համաստեղ ար-

3. Հ. Բալուեան, Համաստեղի «Անձրեւը», «Զուարթնոց», Ա. Տաքի, 1929, քիւ 2, էջ 83-84 :

4. Կ. Զաքեան, Աղգայինն ու Միջաղգայինը Գրականութեան Մէջ, «Զուարթ-նոց», Ա. Տաքի, 1929, քիւ 3, էջ 107 :

ուեստի ներդործութեամբ մեզ կը փոխադրէ, եւ կամ՝ մեզի կը բերէ իր դիւղը: Հոն կը տողանցեն դեղջուկ մարդիկ, անասուններ, եւ այլ «չնչաւորներ»: Ինք դիտէ անոնց լեզուն, խօսեցնել կու տայ դանոնք, եւ երբեմն ալ ինք կը խօսի անոնց հետ: Եւ առօրեայ կեանքով բարախուն, այդ բոլորը կը վերածուին արեւելեան նախուն դորդի մը՝ հիւսուած ժիր մատներով եւ խառ դոյներով:

Մեր կատարած դնաշատումը, դոյնի եւ ձայնի առնչութեամբ, ընդգրկեց սլաժմուածքի կալուածը: Եղածը նախափորձ մըն է միայն: Իեռ կայ ընդարձակ բնադաւառ մը, դարձեալ Համաստեղինը, թերեւս աւելի լայն պարադիծով: «Սպիտակ Զխաւոր»ի, «Տոմար Մաքիական»ի, «Աղօթարան»ի եւ «Առաջի Սէր»ին աշխարհը, որ իր ընթերքին մէջ կը կրէ գիւտերու, անակնկալներու եւ փոխաբերութեանց ճոխ մթերք մը:

THE SENSE OF COLOUR AND SOUND IN HAMASTEGB'S SHORT STORIES

ARSHAVIR KABBENJIAN

(Summary)

Hamastegh (1895-1966) is one of the outstanding short story writers of the Armenian diaspora, whose works specially depicted the life and the nature of the lost homeland.

In this study the author evaluates the sense of colours and auditory effects of various sounds found in nature, which Hamastegh masterfully utilized in his short stories.

